

формування багатопартійності в імперії та відіграла помітну роль в суспільно-політичному житті Подільської губернії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Глушковецький А. Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2010. 400 с.
2. Ткач С., Решетченко Д. Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття: монографія: у 2 кн. [За наук. ред. О. М. Федькова]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. 368 с.
3. Федьков О. М. Організації Партії соціалістів-революціонерів на Поділлі напередодні і в період першої російської революції. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. Вип. 3. С. 207-219.
4. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905-1907 рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2007. 248 с.
5. Хоптяр А. Ю. Діяльність Партії соціалістів-революціонерів у Правобережній Україні в 1996-1907 рр.: монографія Кам'янець-Подільський: Видавель ПП Зволейко Д. Г., 2016. 342 с.

*Олена Айвазян,
м. Хмельницький*

КРАЄЗНАВЧА СПАДЩИНА ХМЕЛЬНИЧЧНИНИ : ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК ЗВО ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто краєзнавчу діяльність бібліотек закладів вищої освіти Хмельницької області. Зокрема, представлено краєзнавчі фонди бібліотек Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Подільського державного університету, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та інших. Особливу увагу приділено дослідженням з історії бібліотек, краєзнавчим електронним ресурсам, а також активним учасникам краєзнавчого руху на Хмельниччині.

Ключові слова: *Хмельницька область, бібліотеки ЗВО, бібліотечне краєзнавство, краєзнавчі дослідження бібліотек, електронні ресурси, приватні колекції.*

Краєзнавство є одним із основних напрямів бібліотечної роботи, що сприяє патріотичному вихованню населення краю та поваги до своєї історії і культури; розвитку науково-краєзнавчих

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

досліджень; зміцненню економіки і народного господарства регіону тощо. Бібліотечна краєзнавча діяльність передбачає формування фонду, бібліографічну роботу, розвиток бібліотечно-бібліографічного сервісу та іншу діяльність, своїм змістом пов'язану з територією певного краю; здійснення масової роботи, зокрема організацію на базі бібліотек краєзнавчих товариств, клубів та ін.; дослідження історії та сучасного стану бібліотек. Отже, краєзнавчою роботою займаються усі бібліотеки різних видів і типів. Зазвичай краєзнавча діяльність будь-якої книгозбірні починається з фондів зібрань. Так, кожна публічна бібліотека виокремлює у себе краєзнавчий фонд, збираючи в ньому інформацію про село, район, місто та область. Дещо відрізняється краєзнавчий фонд бібліотек ЗВО, оскільки університетські книгозбірні зберігають у своїх фондах, окрім літератури про свій регіон, ще й видання університету, науковців, співробітників – від методичних рекомендацій і статей до дисертацій, звітів про НДР та монографій. Кожна університетська книгозбірня має у своєму фонді такі унікальні зібрання, документи з яких не підлягають вилученню і зберігаються до закриття бібліотеки.

Прикладом розвинутого краєзнавчого фонду може слугувати фонд однієї з найстаріших бібліотек Поділля – *бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* (далі К-ПНУ). Перш за все, це відділ рідкісної книги, де зберігається понад 27 тис. документів історично-краєзнавчого характеру. Цей фонд є найбільшим зібранням серед бібліотек ЗВО області. Важливим краєзнавчим ресурсом книгозбірні також є видання університету та викладачів, тематика наукових досліджень яких стосується краєзнавчих питань. На сьогодні краєзнавчий фонд університетської книгозбірні складає третину документального масиву.

Важливим доповненням до цього фонду є видання бібліотеки, спрямовані на просування інформації про рідкісні видання з фонду книгозбірні та науковий доробок науковців у вигляді бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, а також результатів досліджень історії бібліотеки К-ПНУ. Зокрема, це серійні видання «Календар знаменних і пам'ятних дат Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка», «Постагії в освіті і науці», «Хмельниччина краєзнавча»; бібліографічний покажчик до 90-річчя університету «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2008 рр.)», «Труди Подольського єпархиального історико-статистического комітета (церковного історико-археологического общества)» та інші. Багато уваги в бібліотеці К-ПНУ приділено створенню зведеного краєзнавчого каталогу, основою якого стала «Краєзнавча картотека», започаткована ще в другий половині 50-х років минулого століття. Розроблено тематичний рубрикатор, який містить 15 рубрик і 79 підрубрик з історії Поділля, різних сфер життя нашого краю [11].

Вагому роль у розвитку наукової та краєзнавчої діяльності цієї книгозбірні відіграв її директор (з 2004-2015 рр.) Віктор Степанович Прокопчук – знаний науковець, краєзнавець, який на Хмельниччині якнайкраще прислужився справі національного відродження України [5, с.19]. Під його керівництвом було розвинуто структуру бібліотеки, відбулося зростання фонду книгозбірні на 90 тис. примірників, активізувалася робота Бібліотечної ради, розпочато створення АБІС, інституційного репозитарію, започатковано співпрацю з найбільшими книгозбірнями України, на базі якої проводилися регіональні всеукраїнські та міжнародні конференції і круглі столи, видавалися наукові праці університету із серії «Бібліотекознавство. Документознавство».

Окремим напрямом досліджень Віктора Степановича є історія бібліотеки К-ПНУ. Книгозбірня була створена 1918 року в місті Кам'янець-Подільський, яке в умовах національно-визвольних протистоянь на кілька місяців стало державним центром УНР. З-поміж авторів перших підручників для бібліотеки – викладачі університету І. Огієнко, П. Клепатський, Д. Дорошенко, Н. Григорієв, М. Драй-Хмара та ін. Першими очільниками бібліотеки були такі відомі діячі, як Ю. Сіцинський, С. Сірополко, І. Сливка, М. Плевако, М. Ясинський, Л. Биковський. Не менш цікавою є історія книгозбірні у післявоєнний період і на початку 2000-х років. Результатом дослідницької роботи В. С. Прокопчука і Л. Ф. Філінюк став вихід у світ історичного нарису «Бібліотека

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

Кам'янець-Подільського національного університету : роки становлення й розквіту», в якому вперше розкрито історію наукової бібліотеки К-ПНУ імені Івана Огієнка, діяльність кількох поколінь бібліотечних працівників протягом 1918–2008 років [9].

Дослідження історії бібліотек є лише однією складовою багатогранної наукової краєзнавчої праці В. С. Прокопчука, про що свідчать біобібліографічні видання, численні публікації та книги про його діяльність [3; 6; 12]. Варто відзначити, що вчений-краєзнавець багато уваги приділяє і роботі з кадрами бібліотечної спільноти області, підготовці молодих науковців, серед яких і авторка статті. Хочу скористатися нагодою і висловити вдячність Віктору Степановичу – своєму вчителю та наставнику – за прищеплення зацікавленості до науково-дослідницької краєзнавчої діяльності, допомогу у роботі над науковою дисертацією та виданні двох монографій, які підсумовують майже двадцятирічну спільну працю у сфері бібліотечного краєзнавства області [1; 10].

Активна наукова діяльність В. С. Прокопчука на посаді директора університетської книгозбірні сприяла підвищенню іміджу керівників бібліотек ЗВО і сьогодні три найбільші книгозбірні університетів області очолюють кандидати наук – Людмила Климчук (К-ПНУ), Катерина Гораш (ЗВО «ПДУ»), Олена Айвазян (НБ ХНУ).

Другий за величиною фонд рідкісної книги серед бібліотек вищів області, зокрема з історії сільського господарства та техніки, знаходиться в *науковій бібліотеці ЗВО «ПДУ»* – понад 860 краєзнавчих рідкісних видань. Крім того, фонд краєзнавчих видань містить наукові збірники вишу, перший з яких – «Записки сільсько-господарського інституту в Кам'янці на Поділлі» – датований 1924–1926 рр.; науковий доробок вчених і науковців, які працювали і працюють в університеті; книги і періодику про місто Кам'янець-Подільський, промисловість і сільське господарство області; а також відомості про життя і творчість поетів і письменників, пов'язаних з Поділлям [13, с. 172].

З 1967 р. працівники книгозбірні збирають матеріал з історії бібліотеки інституту. Наприкінці 60-х років було оформлено 2 альбоми «Літописи бібліотеки». На основі краєзнавчих карток

«Сільське господарство Поділля» та «Картотека наукових праць, виконаних кафедрами інституту» створюється краєзнавчий електронний ресурс [8, с. 108].

Особливе місце в краєзнавчій роботі бібліотеки займає дослідницька краєзнавча діяльність, спрямована на заохочення студентів до вивчення історії міст, сіл і містечок, де вони народилися і вирости. До прикладу, під назвою «Моя мала Батьківщина» відбувся краєзнавчий марафон; на постійній основі діє «Краєзнавчий лекторій», у межах якого проводяться бесіди, екскурсії, зустрічі з науковцями-краєзнавцями [13, с. 173–174].

Дослідженням історії книгозбірні продовжували займатися усі керівники, зокрема к. і. н. Артур Михайлик, який протягом кількох років очолював бібліотеку, приділяючи значну увагу дослідженню фондів рідкісної книги. Продовжує краєзнавчу діяльність теперішня очільниця книгозбірні Катерина Гораш, яка водночас заохочує до цієї важливої роботи фахівців книгозбірень, які входять до методичного об'єднання бібліотек ЗВО Хмельниччини сільськогосподарського спрямування. Зокрема, представниці відокремлених фахових коледжів Хотина, Нової Ушиці, Шепетівки, Кам'янця-Подільського та інших закладів взяли участь у II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бібліотека в сучасному світі науки, освіти та культури» (2024 р.), де представили результати досліджень з історії своїх книгозбірень.

Важливою частиною краєзнавчих фондів бібліотек Хмельницького науково-методичного об'єднання бібліотек ЗВО є приватні колекції. Активно працює з такими колекціями *бібліотека Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (ХГПА)*, історія якої розпочалася більше 100 років тому. Переважна частина видань приватних колекцій «має пам'яткове значення: на документах є особисті печатки, екслібриси, автографи власників, присвяти від колег та друзів тощо» [4, с. 152]. Загалом у фонді бібліотеки ХГПА зібрано 11 книжкових колекцій, які налічують понад тисячу примірників. Почесне місце поміж ними займають колекції ректора ХГПА І. М. Шаробури, науковців академії Л. В. Зданевич, В. П. Мацька, О. П. Біницької та ін. Серед останніх надходжень – колекції Володимира Захар'єва та Івана Руснака. Літератор, журналіст, археолог, краєзнавець, історик та архівіст Володимир

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

Захар'єв передав до бібліотеки 353 примірники книг з історії, археології та краєзнавства. Доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов факультету початкової освіти та філології ХГПА Іван Руснак передав бібліотеці 523 примірники друкованих видань, серед яких стародруки, власні видання, педагогічні праці, публікації про українських письменників діаспори, твори яких були заборонені в радянській Україні та ін. [4, с. 153–156].

Активною учасницею краєзнавчого руху на Хмельниччині є директор бібліотеки ХГПА Людмила Дитинник, яка сприяє просуванню здобутків вчених вишу, інформації про навчальний заклад, його науковців, літераторів та інших видатних особистостей у світове наукове середовище через бібліографічні покажчики, публікації у соцмережах, розміщення матеріалів в інституційному репозитарії тощо.

Здійснення краєзнавчої діяльності бібліотеками об'єднання проводиться планово, із розробкою проєктів, проведенням досліджень, вивченням думки користувачів. Зокрема, впродовж 2023 р. у книгозбірнях проведені соціологічні опитування «Майбутнє рідного краю у твоїх руках» (в межах проєкту «Краю мій, ти частка України», НБ ХНУ); «Вплив війни на читацькі інтереси та форми обслуговування користувачів» (бібліотека К-ПНУ) [7].

Варто зазначити, що сьогодні все більше уваги приділяється розвитку електронної частини краєзнавчого ресурсу. Так, Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека (ХОУНБ) активно поширює краєзнавчу інформацію через електронну бібліотеку, де розміщує повнотекстові версії власних, придбаних і подарованих краєзнавчих видань, частину з яких передає до електронної колекції «Культура України» Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, скрупульозно дотримуючись вимог авторського права. Центральна міська бібліотека надає доступ до науково-краєзнавчого збірника «Хмельницькі краєзнавчі студії» та інших краєзнавчих матеріалів з фондів міських книгозбірень.

Бібліотеки ЗВО Хмельниччини наполегливо працюють над об'єднанням краєзнавчих електронних ресурсів. До прикладу, на

сайті наукової бібліотеки ХНУ, яка є методичним центром для бібліотек ЗВО Хмельницької області, створено розділ «Краєзнавчі бази даних», в якому, зокрема, розміщені посилання на повнотекстові версії усіх наукових видань університетів області, а також на їхні репозитарії (де розміщуються у відкритому доступі видання, публікації, дисертації, патенти). Загалом, вагома частина наукового доробку університетів, починаючи з 2012 р., з частковою ретроспективою. Прискорюють інформаційний пошук посилання на краєзнавчі каталоги ХОУНБ та НБ ХНУ. Документи, які містять детальну інформацію про Хмельниччину, розміщені в електронному каталозі бібліотеки К-ПНУ, а відомості про вчених (докторів наук, професорів) – у корпоративній БД «Науковці Хмельниччини».

Не припиняються експерименти НБ ХНУ з пошуку різних методів просування наукового доробку вишу в українському та світовому науковому середовищі. До прикладу, на початку автоматизації бібліотек створювалися щорічні віртуальні виставки «Видання викладачів ХНУ за поточний рік». З часом кількість паперових видань зменшувалася, більшість з них вже розміщується в репозитарії, тому рішенням науково-методичної ради НБ ХНУ започатковано окрему БД «Праці викладачів Хмельницького національного університету», яка містить інформацію про всі видання науковця, які є у фонді бібліотеки – і методичні вказівки, і навчальну літературу, і монографії, і дисертації. На відміну від рубрики ЕК «Персоналії», БД «Праці викладачів Хмельницького національного університету» містить також обкладинки і зміст видань та посилання на їхні повнотекстові версії. Загалом краєзнавчий фонд НБ ХНУ нараховує 38,7 тис. примірників.

Значно активізувалася краєзнавча діяльність бібліотеки Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту з призначенням в. о. ректора д. і. н., проф. Юрія Телячого та обранням його Головою Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України (НСКУ). Активно поповнюється краєзнавчий фонд бібліотеки, працівники беруть участь у краєзнавчих конференціях, організовують власні заходи, на яких презентують краєзнавчу літературу. Завідувачка бібліотеки В. М. Борейко має вагомий досвід роботи з краєзнавства в ОУНБ, де

Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

очолювала відповідний відділ, тому попереду у бібліотеки інституту багато цікавих краєзнавчих заходів, зокрема й розвиток електронної бібліотеки та інституційного репозитарію.

Поступово наповнює власні фонди краєзнавчими виданнями і наукова бібліотека Хмельницького університету управління та права імені Л. Юзькова – наймолодша книгозбірня об'єднання, створена разом з університетом 1993 р. як філіал Одеського відкритого університету (з 1995 р. це самостійний заклад). Знаковим є те, що у вересні 2007 р. бібліотека переїхала в будівлю, яка є пам'яткою архітектури та історії місцевого значення, має багату і цікаву історію. Після реставрації наукова бібліотека стала справжньою окрасою міста та гордістю університету [2].

Отже, усі бібліотеки ЗВО Хмельниччини займаються краєзнавчою діяльністю. Вони проводять вагому роботу з формування книжкового краєзнавчого фонду, створення та розвитку електронних краєзнавчих ресурсів, об'єднаних корпоративних БД і ДПА до них, здійснюють пошукову та дослідницьку діяльність з історії університетів і бібліотек тощо. На основі проведених досліджень працівниками бібліотек об'єднання щороку видається в середньому більше 10-ти бібліографічних і біобібліографічних краєзнавчих видань, матеріалів конференцій, наукових праць, збірників наукових статей та матеріалів тощо. Щорічно проводяться науково-практичні конференції, спрямовані на розвиток бібліотек ЗВО Хмельниччини, зокрема їх краєзнавчої діяльності. Бібліотеки ЗВО Хмельницької області приділяють значну увагу соціокультурній діяльності, направленій на просування досягнень університетів у світовому науковому середовищі. Вагому допомогу у краєзнавчій роботі бібліотек ЗВО надають викладачі університетів, члени НСКУ міст Хмельницького та Кам'янець-Подільського, ХОУНБ, керівництво обласної організації НСКУ, ветерани спілки, серед яких науковець, краєзнавець В. С. Прокопчук, який зробив значний внесок у розвиток краєзнавчого руху в області, зокрема й бібліотечного.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айвазян О. Б. Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія / О. Б. Айвазян, В. С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський : ПП Зволейко Д.Г., 2016. 256 с.

2. Бібліотека. Історична довідка [Електронний ресурс]. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова : [сайт]. URL: <http://old.univer.km.ua/struck.php?sid=3&sub=8>.

3. В. С. Прокопчук – подільський краєзнавець. Бібліографічно-біографічна довідка до 50-річчя від дня народження / Хмельниц. обл. упр. культури ; Обл. від-ня Укр. фонду культури ; Обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського ; ред. П. Я. Слободянюк. Хмельницький, 1994. 16 с.

4. Дитинник Л. Приватні колекції в книжкових фондах Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. *Бібліотека у цифрову епоху: історія та тенденції розвитку : матеріали наук.-практ. конф. б-к ЗВО, присвяч. 60-річчю НБ ХНУ, 19–20 жовт. 2022 р. / редкол.: О. Б. Айвазян [та ін.]*. Хмельниц. нац. ун-т, наук. б-ка Хмельниц. нац. ун-ту, б-ка Кам'янець-Поділ. ун-ту ім. І. Огієнка. Хмельницький, 2022. С. 151–156.

5. Завальнюк О. М., В. С. Прокопчук: щедрий освітній і науковий ужинок (до 70-річчя від дня народження) / О. М. Завальнюк, І. М. Конет. *Рідний край в дослідженнях професора В. С. Прокопчука / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Центр дослідж. історії Поділля Ін-ту історії України НАН України ; уклад. О. М. Завальнюк, І. М. Конет. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2014. С. 4–28.*

6. Заторжинська В. М. За покликом серця. Нарис життя й науково-краєзнавчої діяльності В. С. Прокопчука / В. М. Заторжинська, А. Г. Філінюк ; Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. Центр дослідж. історії Поділля, Ін-т історії України НАН України. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. 292 с.

7. Звіт про роботу Хмельницького обласного методичного об'єднання бібліотек закладів вищої освіти за 2023 рік. Хмельницький, 2024. 71 с.

8. Малина Л. І. Історичні відомості про бібліотеку подільської аграрно-технічної академії. *Трансформація ролі бібліотек в інформаційному суспільстві : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 40-річчю б-ки Технол. ун-ту Поділля, 15-16 жовт. 2002 р.* Хмельницький : ТУП, 2003. С. 106–109.

9. Прокопчук В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту : іст. нарис / В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філінюк ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, наук. б-ка Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 284 с.

10. Прокопчук В. С. Бібліотечна справа на Хмельниччині (1920–2023) : монографія / В. С. Прокопчук, О. Б. Айвазян. Хмельницький : Стріхар, 2024. 416 с.

11. Прокопчук В. С. Бібліотечне краєзнавство: сутність та перспективи (на прикладі наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка). *Бібліотека в освітньому просторі : інформ. бюл.* Хмельницький, 2016. № 21 : Бібліотечне краєзнавство. С. 22–25.

12. Рідний край в дослідженнях професора В. С. Прокопчука / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Центр дослідж. історії Поділля Ін-ту історії України НАН України ; уклад. О. М. Завальнюк, І. М. Конет. Кам'янець-Подільський : Абетка-Світ, 2014. 154 с.

13. Циганок О. М. Краєзнавча робота Наукової бібліотеки Подільського державного університету: виховання патріотизму і любові до рідного краю. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство.* Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 4. С. 171–174.